

37
В53

ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ДОСЛІДНОГО ЦЕНТРУ

**“ЛЮДИНА: МОВА, КУЛЬТУРА,
ПІЗНАННЯ”**

Том 12

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

С.В. Щербак

*(м. Кривий Ріг, Україна)*ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОЛЬКЛОРНИХ ЖАНРІВ
КРИВОРІЖЖЯ

Кривий Ріг – велике місто, яке має свою історію, про яку написано дуже багато книжок, але не одна книжка не зрівняється з народною пам'яттю, з народною історією. Мабуть, нема жодного свідомого криворожанина, якого б не цікавила історія свого міст про яку розповідає народ. Творчість нашого народу є найціннішою пам'яткою про яку писали Г.Гусейнов, О.Мельник, О.Степаненко та інші красназавці, вчені, письменники, фольклористи.

Офіційні документи свідчать, що Кривий Ріг був заснований у 1775 році. Про заснування цього таємничого міста свідчить не одна легенда ("Січковий дід Ріг", "Сечевої козак Рог", "Кривий Рог", "Легенда о Кривом Роге" та інші.), яку створив наш народ, і яка була записана з його уст фольклористами, студентами та надрукована у книзі "На землі, на рідній".

Землі Кривого Рогу заселені з прадавніх часів, через нашу місцевість пройшло багато різних народів та племен, тому записи текстів усної народної творчості є не тільки українські, а й російські.

Кривий Ріг славиться залізорудною промисловістю, що відображено у легендах та переказах "Легенда про Рудану", "Сльози Рудани", "Кров Рудани" та інші, традиційним заняттям більшості криворіжців було землеробство і скотарство. Кривий Ріг – це також шахтарське місто, про яке склали легенди та перекази.

На Криворіжжі красназавців, фольклористів, які займалися вивченням історії краю, записували зразки усної народної творчості було завжди багато: Б.Грінченко, В.Ястребов, В.Тошкевич, П.Рябков, В.Никифоров, В.Гоголь-Царенко, Г.Витрищенко, Ю.Кальченко, О.Мельник, Я.Куницький, В.Берковський, А.Кучма, А.Вофлик, Я.Новицький, В.Чабаненко, В.Ганенко, О.Дольников, О.Степаненко, В.Скрипка та інші.

Історією вивчення фольклорних жанрів Кривого Рогу займалися В.Гоголь-Царенко, В.Скрипка, Г.Гусейнов, О.Мельник, О.Степаненко. Проводилися фольклорні експедиції 1920-1930 рр., та фольклорна практика студентів Криворізького педагогічного інституту 1980 р.

Деякі зразки запису легенд про наше чудове місто вміщені у журналі "Кур'єр Кривбасу" та збірниках "На землі, на рідній", "Історичний фольклор".

"Жив колись дуже красивий юнак, якого звали Спиридоном. Дівчата в ньому душі не чули, так кохали. Але він не поспішав обирати собі в дружини ні одну з них. А жило тоді на світі багато відьом. І ось одна з дівчат, що кохали юнака, також виявилася відьмою. Вона розгнівалася й вирішила зі злості вдавити Спиридона. Але юнака вчасно попередили про біду й він був тепер уважним. Була якраз середина літа. Спиридон не спав і бачив, як підступна дівчина-відьма серед ночі перетворилася на кішку. Коли ж вона кинулася на нього, Спиридон ухопив її й з усієї сили вдарив нею об землю. Відьма й померла. А вранці люди знайшли мертву дівчину й поховали її. Інші відьми вирішили помститися за свою скривджену подругу й убити юнака.

Тоді Спиридон побіг до могили, де шойно поховали відьму, й заліз на хрест, щоб та не змогла вилізти з могили. Відьми-подруги, боячись торкнутися хреста, підпалили його. Спиридон ось-ось міг згоріти, тому почав просити Бога: "Господи, вкороти день, щоб до вечора хрест не встиг згоріти..."

Й справді, тут же стало сутеніти, день поменшав, а вогонь погас. Від того часу день став з середини літа завжди меншати й найкоротшим він був у середині грудня. Найкоротші дні року люди стали звати Карачуном. В юнака Спиридона з'явилось ще одне ім'я, тепер його називали Спиридоном Карачуном. А місце, де він у древні часи жив, відтоді кликали в народі Карачунами" [2, 85].

"С в Тернівському районі Кривого Рогу Баба-могила. Чому вона так називається, розповідають люди по-різному. Кажуть, що в давнину на могилі знаходився козацький сторожовий пост. Як тільки його охоронці помічали віддалік у степу хмари густої курави (це її здимали коні ворогів-нападників), вони одразу ж подавали сигнал наступному сторожовому посту, що за течією Саксагані розташовувався в бік Січі. Для цього охоронці запалювали на високій вежі смоляні бочки.

Так ланцюжком звістка про наближення чужинців швидко добігала Запорозької Січі. Й уже звідти навстріч нападникам виступало могутнє військо.

А бували випадки, коли охоронці поста й самі вступали в бій з татарами.

Так було, коли на чолі загону стояв козак на прізвисько Баба. Якраз напередодні пройшов у степу дощ, і охоронці не одразу помітили загін підступних татарів, що рухалися з боку Кизикермена. А коли їх побачили, то одразу кинулися запалювати бочку зі смолою, що була на горі. Але розвести вогнище після дощу їм ніяк не вдавалося.

А татари підступають все ближче й ближче. Й тоді козак Баба з кількома своїми товаришами-побратимами кинувся навперейми ворогам. Короткий бій затримав татарів, а в цей час смола з усією силою запалала на могилі. Вогонь помітили й на сусідніх постах: повідомлення на Січ надійшло вчасно. Але загинули в тому нерівному бою козак Баба та його побратими. Від того часу й стали степовий курган поблизу Кривого Рогу називати Бабою-могилою" [2, 87].

"Розповідають старі люди, що в Тернах, в урочищі біля Саксагані (пізніше в цьому місці посадили парк), жили лише чародії. Одного разу найстарший чародій, у якого було ім'я Бейкуш (Сова), видав дочку за місцевого козака, який також був чародієм. І от стали свати сперечатися, хто з них управніший.

Кожної весни влаштовували чародії в урочищі ігрища: танцювали до втоми, спритно стрибали через вогнища, веселощами й дотепами полонили серця місцевого козацтва. Й Саксагань тоді була наповнена чортами. Але всі чорти боялися Бейкуша. А в козаків, коли вони зустрічали чортів, волосся на голові ставало ніби дротяним й мова віднімалася: так вони страхалися.

В Бейкуша було незвичайне обличчя й увесь зовнішній вигляд: червоний довгий ніс, що висів нижче бороди, довгі, ніби гілля, руки. Він не ходив, а літав. А розмовляв кількома мовами: українською, турецькою й мовою чародійською. От прийшов якось Бейкуш до свата горілки випити. Відчиняє йому козак двері своєї хати, а чародій, ніби огниста куля, влетів і все в ній спалив.

Прийшов наступного дня козак в урочище біля Саксагані й у свою чергу просить Бейкуша пригостити його оковитою. Тільки той виставив квартиру, як козак її тут же чортам передав і знову звертається до Бейкуша. Той і другу дістає. Й знову козак кидає її в Саксагань: а чорти з радості аж хвостами вертять. Довго так тривало чи коротко, але горілка в Бейкуша скінчилася. Взяв тоді козак чародія за носа та й кинув на поталу чортам.

З того часу в зачарованому урочищі стало тихо. А скоро на цьому місці люди влаштували пристань. Назвали її так само, Бейкуш, що по-українськи значить Сова. А чорти, коли випили всю горілку, що отримали від козака, подалися звідси під три чорти" [2,89].

Спробуємо більш детальніше розглянути твори усної народної творчості, записані на території Криворіжжя, які успадкували і відображають залишки міфологічного сприйняття світу нашими предками, а це прислів'я, приказки загадки.

Фольклористи вважають, що образи загадок походять від своєрідних слів-означень, які використовувалися в умовному потаємному мовленні, коли людина, за звичними у давнину уявленнями, не могла прямо називати окремі священні чи табуйовані речі та явища. На думку цієї людини (скотаря, мисливця, хлібороба), в полі, в лісі, на воді, навіть в оселі-всюди і завжди її зумисне переслідувала ворожа сила, яка насилала різні нещастя. Щоб її перехитрити, користувалися потаємним умовним мовленням, знання якого потрібно було кожному, хто піклувався про свій добробут.

Опрацювавши теоретичні праці, варто наголосити, що на думку відомих теоретиків О.Бандури, М.Моклиці, О.Галича, Є.Васильєва, А.Ткаченка, загадка - це малий жанр усної народної творчості, в якому стисло у метафоричній формі говориться про предмети і явища, які треба впізнати, відгадати, проявивши кмітливість і спостережливість. Приказка - образний вислів, який стисло і влучно визначає якесь явище життя, вона одночленна. Прислів'я - лаконічний влучний, часто заримований народний вислів, у якому в образній формі наводиться повчальна думка. Прислів'я найчастіше складається з двох частин.

Тому загадки, як і інші фольклорні твори, відображають історію матеріальної культури народу, що їх створив, його життєві умови, природне і суспільне оточення. Криворіжці також протягом багатьох років створювали ці фольклорні жанри, завдяки яким прагнули навчити людину мислити. Ці маленькі твори були різні за жанрами, та за тематикою: людину і частини її тіла, житло з його начинням, робочий інвентар, ремесла, вірування, явища природи, рослини, тварин тощо.

- А що то за штука, що цілий день грюка? Воно не думає, не гадає, тільки хвостиком махає, та одно собі фурчить, та чужий вік лічить. (Годинник).

- Хто трьма зубами сіно їсть. (Вила).
- Два брати у воду дивляться, а вовіки не зійдуться. (Береги).
- Зубів немає, а кусає. (Кропива).
- Два брати через дорогу живуть, лдин одного не бачать. (Очі).
- Ні сани, ні віз, а їде без коліс. (Човен).
- Хто перший у хату заходить. (Ключ).
- Несеш-бряжчить, покладеш-замовчить. (Ланцюг).
- Солоне, а не сіль, біжить, а не річка. (Сльози).

Для більшості загадок характерна метафоричність. Водночас загадка містить підказку

- У теплий дощик народився, зверху шапкою накрився (Гриб).
- Біжать два пси, позадирали носи (Сани, лижі).
- Біліє поле, чорніє насіння, якщо хто хоче, той і посіє (Лист).
- В лісі родиться, на столі робиться, а візьмеш у руки-плаче чи сміється (гармошка, скрипка, гітара).
- Ніч посіяла горох, як стало світати-нема чого брати (Зірки).
- Дівка ця сидить у коморі, а гостей трима на волі (морква).

- Поки задом повзе, то живий та чорний, а як в окріп попаде, то стає червоним (Рак).
- За лісом, за приліском, за лугом, за полем золота діжа цілий день горить (сонце).
- Зайду на міст, потягну за хвіст, воно зареве (Дзвін).
- Їхала бариня вночі, погубила ключі, місяць бачив-не побачив, сонце шрало й не сказало (Роса).
- Кістками хліб б'є та в кучі кладе (Зуби).
- Червона корова всю солому з'їла (Вогонь).
- Лежить бая, розляглася, укинь у воду-злякалася й сховалася (Сіль) [1, 306-307].

Кожному з нас потрібно постійно тренувати свій розум, аби розвиватися. З найдавніших часів люди всіх країн світу привчали до цього маленьких дітей, загадуючи їм загадки. Чимало мудрості потрібно було мати тим невідомим авторам "з народу, які творили загадки. Але не менше мудрості потрібно, щоб відгадати їх. Народне прислів'я твердить: "Думати добре, а відгадати ще краще". Отже, щоб відгадати загадку, потрібно добре думати.

Широко побутують на Криворіжжі прислів'я та приказки. Переважна більшість записаних творів належить до загальнонародного фонду цих видів фольклору. Водночас вони відбили в собі і характерні аспекти місцевого побуту, соціального середовища, виробничої діяльності, матеріальної і духовної культури, навколишньої природи та географії.

Час виникнення прислів'їв та приказок достеменно визначити не можна. Більшість учених вважають, що їхня поява сягає своїм корінням доби доісторичної. І донині помічаємо в них відголоски первісної метафоричної мови. Ічені гадають, що спершу прислів'я та приказки були своєрідними заклинаннями, котрі використовувались для захисту від злих, ворожих сил.

Найдавніші прислів'я та приказки криворіжців відображають також спостереження за природою, трудовою діяльністю людей, їхній головний зміст - прагнення людини до пізнання таємниць світу та до розумного їх використання. Наведемо деякі приклади приказок Криворіжжя:

- Тільки багатства, що мозолі на руках.
 - Для голодного мужика і сахар ласощі.
 - Поміщик та піп-одного гніздечка птиці.
 - В колгоспі добре працювати-горя не знати.
 - Де дуби - там і гриби.
 - Заліз у багатство - забув і братство.
 - Святий Боже жати не pomoже,
- та прислів'їв Криворіжжя:
- Шахтар багатий бідною та залізною рудою.
 - Шахтьор би випив на полтину, та немає й алтину.
 - Учись у курочки, шахтьор, розгрібай та підгрібай.
 - Попив би шахтар молочка, та не зміг здоїти бичка.
 - Не худе те ремесло, коли зробиш хоч весло.
 - От зайця тікав, а на вовка попав.

Водночас прислів'я та приказки, взяті всі разом, становлять неписане зібрання (кодекс) правил народної моралі, яких людина має дотримуватися у повсякденному житті.

- Що інша хатка, то інша гадка.
- Він із води сухим вийде.
- Газета для людини-як вікна для хатини.
- Книжка - приятіль найкращий.
- Мовчи, глуха-менше гріха.
- Рости, сину, хоч дурний, аби здоровий.
- Ой, брава, ой гарна, як свиня в дощ. [1, 317-322].

Отже, сьогодні пошук зразків усної народної творчості Криворіжжя продовжується. XX-XXI століття насичене новими жанрами та тематикою, яку хотілося б зберегти для наступного покоління. Скарбниця народної творчості потребує нових досліджень.

Список використаних джерел

1. Історичний фольклор Криворіжжя. - Кривий Ріг, 2001. – 368 с.
2. На землі, на рідній. Легенди та перекази Криворіжжя. У трьох книгах. Перша книга. - Кривий Ріг, 2000. – 224 с.

К. Руденко

(м. Кривий Ріг, Україна)

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ МАЗЕПИ В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Українська література створила найвідоміші образи, які формувалися історією на тлі справжніх подій. Одним із незабутніх, прославлених періодів є доба Козаччини, коли у низинах Дніпра, на диких степах, народилася нова могутня нездоланна сила. Своєрідним носієм цієї теми виступас, у багатьох художніх творах, образ Івана Мазепи – одного з громадсько-політичних діячів середини XVII – початку XVIII століть, оборонця прав українських, будівника храмів Божих, який був найтаємничішою і наймогутнішою постаттю в українській історії. Здається, немає в українській історії та літературі, сповненій героїки діянь її визначних творців, постаті величнішої й трагічнішої, ніж гетьман Іван Степанович Мазепа (1640-1709), що був одним з визначних європейських громадсько-політичних діячів середини XVII - початку XVIII століть.

І.Мазепа походив з української православної шляхти, народився в с.Мазепинцях поблизу Білої Церкви в сім'ї українського шляхтича.

Зі свідчень очевидців відомо, що І.Мазепа добре володів латиною, міг вільно спілкуватися італійською, німецькою, польською та французькою мовами.

Прослухав курс лекцій в університетських центрах Західної Європи. Усе це могло б відкрити великі перспективи просування І. Мазепи по службі при королівському дворі, якби не презирлива зневага шляхти до українців. Він брав участь у визвольній боротьбі українського народу під проводом П.Дорошенка, набувши в його уряді великого політичного досвіду.

Велику кількість часу у письменників забирали ще й визначені питання, що стосувалися усіх націй: ким саме був Мазепа для України і для Росії взагалі – зрадником чи патріотом, людиною, позбавлену будь-яких загальноприйнятих канонів чи все ж таки благородною? Кожен автор, митець має свій підхід, погляд на факти з історії, котрі можна переробити на власний „смак” [8].